

С. В. Щербак,
кандидат філологічних
наук, доцент,
вчитель української мови
та літератури, КЗШ № 72
Л. І. Луценко,
вчитель української мови
та літератури, КЗШ № 72

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ (НА МАТЕРІАЛІ ВИВЧЕННЯ МІФІВ «БЕРЕГІНЯ», «ДАЖБОГ» УЧНЯМИ 5-Х КЛАСІВ)

Щербак С. В., Луценко Л. І. Художня трансформація міфологічних образів (на матеріалі вивчення міфів «Берегиня», «Дажбог» учнями 5-х класів).

Вивчення міфів у шкільному курсі дає змогу сучасному учню прослідкувати на аналізі тексту та образної системи твору основні ідеї та поняття, які є фундаментом світобачення народів різного покоління. У статті розглянуто шляхи вивчення міфів у шкільному курсі, засоби та прийоми зображення головних образів твору.

Ключові слова: міфологія, міфологія українського народу, міфологічна свідомість, боги, духи, надприродні сили, символи, методика вивчення.

Щербак С. В., Луценко Л. И. Художественная трансформация мифологических образов (на материале изучения мифов «Берегиня», «Даждбог» учениками 5-х классов).

Изучение мифов в школьном курсе предоставляет возможности современному ученику проследить с помощью анализа текста и образной системы произведения основные идеи и понятия, являющиеся фундаментом мировоззрения народов разных поколений. В статье рассмотрены пути изучения мифов в школьном курсе, средства и приемы изображения главных образов произведения.

Ключевые слова: мифология, мифология украинского народа, мифологическое сознание, боги, духи, сверхъестественные силы, символы, методика изучения.

Shcherbak S. V., Lucenko L. I. Artistic transformation of mythological images (based on the study of myths “Berehynia”, “Dazhbog” by students of 5th grade).

The study of myths in the school year allows the modern student to follow the analysis of the text and image system of the work of the basic ideas

and concepts that are the foundation of the worldview of peoples of different generations. The article considers the ways of studying myths in the school year, means and methods of depicting the main images of the work.

Key words: mythology, mythology of the Ukrainian people, mythological consciousness, gods, spirits, supernatural forces, symbols, methods of study.

Постановка проблеми. Проблема вивчення міфології у шкільному курсі української літератури є засобом формування в учнів національної самосвідомості, високої духовної культури і сучасних світоглядних орієнтирів.

Аналіз досліджень і публікацій з даної теми засвідчує, що у сучасному літературознавстві та методиці викладання шкільного курсу «Українська література» найважливішим для фахівців є аналіз наукових досліджень, у яких досліджуються твори усної народної творчості, а саме міфи, з точки зору художньої трансформації міфологічних образів. В. Шевчук зазначає: «... коли хочемо збудувати у світі власний дім, ми повинні знати, як його будували до нас предки наші. Коли хочемо бути розумними, ми повинні знати, як думали до нас. Коли хочемо зрозуміти світ і себе у ньому, ми повинні знати, як його розуміли до нас. Це речі аксіомні, але їх треба повторювати, бо самотійно бур'ян росте, а не культурна рослина, і сама по собі поширюється глухість, а не розум. Розум нам треба культивувати, поєднувати до розуму предків, а недоумця їх не бачити й пробачати. Це і буде запорукою нашого просування у часі» [7, с. 15].

Мега статті: формування у школярів національної свідомості у процесі прочитання міфу, усвідомлення важливості прочитаного матеріалу, здатність учня до саморозвитку та самоаналізу.

Виклад основного матеріалу. На думку вітчизняних вчених «фольклористика як наука дедалі більше актуалізується, адже фольклор як визначальна складова традиційної культури, мови й світогляду — універсальний засіб вираження ментальності, важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності й комфорту. Вивчення фольклору потребує не лише врахування теоретичних здобутків учених попередників, але й синтезу професійних знань і навичок методологічних підходів, коли йдеться про сутнісні характеристики явищ специфічної форми суспільної свідомості, яка універсально, можна сказати, тотально охоплює багатовіковий шлях формування людини як соціальної та культурної істоти і є діяльним виявом тяглості, неперервності, самотутності духовного буття в різноманітних середовищах» [9, с. 5].

Міфологію українського народу, систему богів досліджували видатні фольклористи, етнографи: М. Костомаров, М. Сумцов, Г. Булашев, А. Веселовський, В. Шевчук, Л. Дунаєвська та ін. Джерельною базою їх досліджень були народні твори, що давали змогу вивчати, порівнювати комплекс уявлень українського народу протягом століть.

Міфологія як сукупність оповідей однієї культурно-історичної традиції, як особлива форма світосприймання, як наукова дисципліна про міфи й міфологічні системи є у колі дослідницьких інтересів сучасних учених та науковців: М. Дмитренка, В. Завадської, Г. Лозко, Я. Музиченка, С. Плачинди, Є. Подольської, В. Скляренка, В. Сядро, О. Таланчук, О. Шалак, А. Шуклінової та ін. [5, с. 89].

Слід наголосити, що сучасні літературознавці активно і багатоаспектно досліджують міфопоетичну сферу. Аналізуючи праці методистів, помічаємо, що вони мало уваги приділяють цій проблемі, хоча, зазначає Ю. Сидоренко, у шкільному курсі літератури вивчаються твори з міфологічною складовою. Саме тому вона говорить про необхідність засвоєння теоретичних понять із міфології [4]. Аналізуючи програму з «української літератури» для 5–9 класів, яка базується на вимогах Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392, ідеях Концепції «Нова українська школа» зазначено, що курс української літератури в 5 класах структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Світ фантазії, мудрості», «Історичне минуле нашого народу», «Рідна Україна. Світ природи» [5, с. 3, 11].

Аналіз підручника Л. Т. Коваленко «Українська література» для учнів 5 класів (2018 р.) засвідчив, що автори у першому розділі прагнуть перенести учнів у світ фантазій та мудрості шляхом вивчення міфів. У підручнику методично грамотно висвітлюється зазначена проблема: спочатку подається тлумачення поняття «усна народна поетична творчість», «фольклор» [2, с. 10]. Л. Т. Коваленко прагне показати маленьким сучасним учням алгоритм виникнення міфів, пояснюючи це тим, що «наші пращури не могли пояснити багатьох явищ природи» [2, с. 11]. Уводиться термін: «*міф* — це розповідь про богів, духів, героїв, надприродні сили, які брали участь у створенні світу» [2, с. 11]. Пояснюється, що персонажами давньоукраїнських міфів є боги, тому наступним кроком вивчення учнями міфу є авторська відбірка малюнків богів із коротким поясненням: *Сварог* — бог неба і небесного вогню, батько сонця; *Дажбог* — син Сварога, «божество сонця. Податель добра й багатства, божество достатку. Опікун людей,

громади й народу»; *Перун* (*Стрибог*) — бог дощу, грому і блискавки); *Велес* — покровитель скотарства та поезії; *Берегиня* — богиня добра й захисту від усілякого лиха; *Чорнобог* — бог темряви, ночі, зими, холоду, сну; *Мара* (*Марена*) — донька Чорнобога, богині темної ночі, страшних сновидінь, привидів, хвороб, смерті [2, с. 12].

На нашу думку, такого короткого пояснення для сучасного учня недостатньо. Слід звернутися до сучасного наукового дослідження — енциклопедії «Українська міфологія», укладеної В. Войтовичем. У ній науковець більш детально подає тлумачення богів, наприклад: «*Берегиня* — це богиня добра, захисту людини, оселі, малих дітей від хвороб та інших злих сил. *Берегиня* — оберіг непорушної вірності подружжя. Символом *Берегині* є родинне багаття, в якому людина знаходить мир, спокій, любов і високу мораль» [1, с. 25].

Для ознайомлення школярів із первісними уявленнями давніх предків про світобудову у підручнику Л. Т. Коваленко запропоновано два міфи: «Берегиня», «Дажбог» [2, с. 13–16].

Аналізуючи міф «Берегиня», зазначимо, що у тексті є згадки про богиню Берегиню, богів Сварога, Чорнобога, Білобога. Зауважимо,

українським міфам властива надзвичайна природність, пов'язаність із хліборобським або пастушим побутом наших предків. Більшість богів у віруваннях наших пращурів сприймалися позитивними персонажами. Українці перш за все хлібороби, бо живуть на землі. Коли вперше зуміли використати зерно чи спекти смачну хлібину — важко знайти початок, але у цьому міфі бачимо припущення нашого народу стосовно вирощування зерна, печення хлібу, виготовлення ткацького верстату, шиттю одягу, будівлі хат. Саме бог Сварог у міфі пригощав людей хлібом, які покуштувавши його смак вирішили самі навчитися його пекти: *«Хочемо й ми піч мати та хліб пекти»* [2, с. 13]. І Сварог був дуже цим задоволений. Крім того, він *«Спочатку кутини будуйте, виходьте з печер та бурдеїв. Годі скніти в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті»* [2, с. 13]. Вчинки бога Сварог можна аналізувати через символіку двох кольорів: білого та чорного. Він наголошував, що люди перебувають у темряві, і треба щось змінювати. Берегиня навчила людей ткати полотно: *«Ось вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле, м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як лічить дітям Білобога»* [2, с. 11]. Зміна побуту, навколишнього середовища — це покращення для людей, радість, це символізує білий колір: *«Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати. . . А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати мое чорне військo, що боїться усього світлого»* [2, с. 13]. Протягом усього змісту у творі відбувається боротьба між чорним і білим. І на зміну білому кольору насувається чорний — у вчинках Чорнобога, Мари, які *«стали нутроці свої спорожняти. . . вродилося ціле стадо ящерів. . . чорних панцирних потвор»* [2, с. 13].

Міфологічні сюжети яскраво забарвлені родинним побутом, тоді їх виразниками стають такі персонажі: батько-господар, мати-господиня, їхні сини й дочки, худоба і поля.

Вивчаючи особливості української міфології як невід'ємної частини рідної і світової культур, забезпечуємо формування загальнокультурної компетентності школярів. Крім того, знання української міфології стають підґрунтям для розуміння особливостей творів жанру фентезі, їх відмінностей від творів наукової фантастики, що сприяє формуванню і читацької культури. Саме у боротьбі двох сил проявляється людська фантазія. Міф, як і казка, має добро і зло.

У міфу наявні містичні, сакральні предмети, що часто мають ідейне навантаження, символізують досвід і мудрість не одного покоління людей. Акцентуючи увагу школяра на сакральних речах, а саме кольорах чорному та білому, ми спонукаємо учнів досліджувати

національну культуру нашого народу, уявляти хід розгортання подій: «... з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і ... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою» [2, с. 13].

Аналізуючи міф «Дажбог», можемо прослідкувати одну із закономірностей змалювання образу бога, а саме показ родинних стосунків. Наприклад, «син великого Сварога, славетний Дажбог-Сонце, після батька довгі роки владарював над богами, людьми і над усім світом. Він був родоначальником русів-українців, першим їх князем і незмінним покровителем». У міфі змальовано його зовнішність: «... мав мужнє, широке, схоже на сонячне колесо обличчя, русяву бороду і підстрижене волосся. У правій руці він завжди тримав величезний тулячий ріг з вином, а ліва торкалася руків'я довгого меча, що висів на поясі», «... гаптований золотом плащ, ... на шиї блищала золота гривна» [2, с. 13]. Наші пращури зображують позитивним Дажбога: «... ступав по землі, то під ним западався ґрунт», «... кожну з'яву Дажбога урочисто оповіщав своїм співом півень», «... давав усім і всьому життєві сили... він був джерелом багатства й благополуччя кожної родини», «... подарував українцям сонячний календар і навчив по ньому правильно лічити літа і розрізняти пори року» [2, с. 16–17].

Дажбог, за визначенням В. Войтовича, це перш за все «бог світла і Сонця» [1, с. 124], а сонце, за спостереженнями наших пращурів, може бути добрим (кожного ранку сходити на небі і дарувати нам новий день та нове життя, давати любов та щастя і надію на життя), а також може бути іншим, злим. Прикладом цього може бути твір «Слово о полку Ігоревім», де показане затемнення сонця, яке передвіщає трагедію.

Для закріплення змісту творів автор підручника пропонує пофантазувати та передбачити розгортання подій. Цікавими та корисними є рубрики: «поміркуй над прочитаним», «будь уважним до слова», «твої літературні проекти», «література в колі мистецтв», які допомагають у спілкуванні вчитель — учень більш поглиблено проаналізувати твір. Також для більш детального аналізу та перевірки знань можна використати такі форми робіт, як-от: робота за картками, тестові завдання. Наприклад:

Картка № 1

1. Пофантазуйте, що б ви робили, якби були Берегинею (5–7 речень).

2. Кому з героїв міфів належать такі слова: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти»? (Людям)

Картка № 2

1. Пофантазуйте, що б ви робили, якби були Сварогом (5-7 речень).

2. Кому з героїв міфів належать такі слова: «Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати»? (Сварог)

Тестове опитування

1. Чим пригощав Сварог людей?

А Квасом; **Б** хлібом; **В** солодощами; **Г** м'ясом.

2. Чого люди хотіли навчитися у Сварога?

А Ставити кутини; **Б** робити зброю;
В читати та писати; **Г** доглядати за худобою.

3. Нащо Березиня хотіла навчити людей ткати полотно?

А Щоб вони не мерзли взимку;
Б щоб вони були вправними в цьому ремеслі;
В щоб вони ходили у білій одязі, як личить дітям Білобога;
Г доглядати за худобою.

4. Хто змушував землю трястись і гойдатися вночі?

А Білобог; **Б** Чорнобог; **В** Сварог; **Г** Березиня.

5. Що зробили Чорнобог і Мара, щоб перешкодити намірам Сварога та Березині?

А Наслали на землю вічну темряву; **Б** знищили усіх людей;
В створили військо ящерів; **Г** подарували людям чорний одяг.

6. Хто зміг зупинити потворне військо Чорнобога?

А Березиня; **Б** Сварожиці; **В** ніхто; **Г** Білобог.

7. Чому Березиню почали зображувати на рушниках?

А На згадку про ті часи; **Б** для краси;
В для захисту; **Г** згідно з законом.

8. Яким уявляли обличчя Дажбога?

А Подібним до сонячного кола; **Б** подібним птаху;
В подібним леву; **Г** подібним вирію.

9. Як називали себе давні українці?

А Дажбожими внуками; **Б** синами Дажбога;
В послідовниками культу Дажбога; **Г** захисниками дажбожими.

Отже, проаналізувавши українські міфи «Березиня», «Дажбог», зазначимо, що наші пращури вірили, що населений богами, духами

й іншими істотами світ існує разом зі світом людини. Боги багато допомагають людям, уважаючи себе їх захисниками.

Завдяки змісту міфу учні визначають його характерні ознаки: ідейно-сюжетна змістовність, тематична багатобарвність та розмаїття, язичницький світогляд, використання епічної форми викладу подій, розкриття образу бога відбувається завдяки народному уявленню та світобаченню того чи іншого образу Бога. Український народ перевагу надає змалюванню образу бога через портрет чи портретні деталі, зображення одягу, вчинків богів, що свідчить про їх позитивне чи негативне ставлення.

Список використаної літератури

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 644 с.
2. Коваленко Л. Т. Українська література. 5кл.: підруч. для закладів загальної середньої освіти. Вид. 2-ге, доопр. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 256 с.
3. Концепція літературної освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/ (дата звернення: 20.04.2018).
4. Логвіненко Н. М. Трансформація міфологічно-фольклорних традицій у творах сучасного українського фентезі. *Слов'янська фантастика. Збірник наукових праць*. Київ : Освіта України, 2015. С. 134–143.
5. Логвіненко Н. М. Вивчення української міфології в школі: методична спадщина Н. Й. Волошиної. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Вип. 37. 2018. С. 89–95.
6. Плачинда С. Міфи і легенди Давньої України. Київ: ФОП Стебляк О. М., 2013. 304 с.
7. Шевчук В. Георгій Булашев та його праця про український народ. *Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування*. Київ: Довіра, 1992. 414 с.
8. Шалагінов Б. Сучасний український учень як суб'єкт гуманітарної освіти. *Література. Діти. Час : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Вип. 1. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2011. 192 с.

9. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf> (дата звернення: 20.04.2018).
10. Український фольклор: методологія, дослідження, динаміка функціонування. *Колективна монографія; за редакцією доктора філологічних наук, професора М. К. Дмитренка*. Київ: Паливода А.В., 2014. 252 с.